

İstanbul Ermenilerinde Doğum Sonrası Ritüelleri¹

İlke TEPEKÖYLÜ

Arş. Gör, KOÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Asst. KOU, Turkish Language and Literature

Orcid ID: 0000-0002-6618-4688

ilketepekoylu@gmail.com

Öz

Ermeniler, yüzlerce yıldır Anadolu coğrafyasında ve İstanbul'da yaşayan, Türklerle birçok ortak kültür unsuruna sahip olan bir toplumdur. Ermeni tarihi incelendiğinde Ermenilerin Türkler ile olan ilişkilerinin bin yıl öncesine dek uzandığı görülür. İnsan yaşamının en önemli evrelerinden olan “doğum, evlenme ve ölüm” ilk olarak, Fransız etnolog Arnold Van Gennep'in 1908 yılında yayımladığı *Les Rites de Passage* adlı çalışmasında ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Bu eser geçiş dönemlerinin daha sistemli ve bilimsel incelenmesi açısından devrimsel bir nitelik taşımaktadır. Gennep'in çalışmasının öncülüğünde, dünyanın birçok yerinde etnoloji araştırmalarında geçiş dönemleri teması çalışılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada İstanbul Ermenilerinin geçiş dönemlerinin bir evresi olan “doğum” sonrası ritüeller ele alınmıştır. Alan araştırması metoduyla gerçekleştirilen görüşmelerle Türkler ve Ermenilerin eskiye dayanan ilişkilerinin geçiş dönemlerine de yansıdığı, ortak davranış ve uygulama biçimlerinin olduğu açıkça görülmüştür. Çalışmanın genel amacı kültürel ve folklorik özellikleri itibarıyla İstanbul'da yaşayan Ermenilerin geçmişten günümüze dek devam eden doğum sonrası ritüellerini tespit etmektir. Araştırma sonucunda elde edilen bilgilerle Ermenilerin sahip bu ritüeller üzerine genel bir değerlendirmede bulunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, İstanbul Ermenileri, Geçiş Dönemleri, Doğum

After Birth Rituals in Armenians of Istanbul

Abstract

Armenians, with whom have lived in Anatolia and Istanbul, the same geographical area for hundreds of years, is a society which have many common cultural elements with Turks. When the history of Armenians is studied, it is seen that Armenian's relations with Turks date back to more than a thousand year. “Birth, marriage and death”, are the most important stages of human life, was first analyzed in detail by French ethnologist Arnold Van Gennep in his work “*Les Rites de Passage*” which was published in 1908. This work has a revolutionary character in terms of examining transition periods more systematically and scientifically. Under the leadership of Gennep's work, transition period theme has begun to be studied in ethnology researches in many parts of the world. In this study, Istanbul Armenian's after birth rituals are discussed, which is one of the phases of transition period. By the help of the negotiations that are performed basing on the method of field research, it is obviously seen that interactions that go back on a long way between Armenians and Turks also reflected on transition period, and common customs and practices of both cultures come out. The overall objective of the study is to identify after birth ritua cultural and folkloric characteristics of Armenians, those living in Istanbul from past to present. According to studies there is a general assessment about these Armenian rituals.

Keywords: Armenians, Armenians of Istanbul, Transition Periods, Birth

¹ Bu çalışma tarafımdan hazırlanan, “İstanbul Ermenilerinde Geçiş Dönemleri: Doğum-Evlenme-Ölüm (2012)” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Çalışmanın konusunu oluşturan geçiş dönemlerini, evrensel çapta, genel-geçer bir şekilde tanımlayan ve konuyla ilgili çalışmaların sistematikleşmesini sağlayan *Arnold Von Gennep*'in geçiş dönemlerine dair ifadeleri oldukça önemlidir. *Gennep*, geçiş dönemlerini; bireyin durumunu değiştiren tüm değişiklikler ve kutsal- din dışı arasında etkisel (aksiyon) ve tepkisel (reaksiyon) hareketler şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım; toplumdaki topluma ve sosyal durumdan bir başka sosyal duruma dair çeşitli ve başarılı geçiş uygulamalarını kapsamaktadır. *Gennep*'e göre geçiş dönemleri; doğum, sosyal ergenlik, evlilik, babalık/analık, sosyal gelişme, mesleki uzmanlaşma ve ölümdür. Bu olayların her biri için törenler vardır. Bu törenlerin temel görevi veya işlevi bireye tanımlanmış, belirgin bir durumdan bir başkasına geçişte yardımcı olmaktır. Bu aynıyet detayda birebir olmasa da en azından bir benzerlik taşımaktadır. Çünkü birey de değişikliğe yavaşça ilerlerken, arkasında bıraktığı birkaç geçiş ile yine önünde birkaç geçiş bir bakıma aynı yapı içinde onu beklemektedir. Bu durum doğum, çocukluk, sosyal ergenlik, nişan, evlilik, hamilelik, babalık, dinî derneklere giriş ve cenaze törenleri arasındaki benzerlikleri açıklamaktadır. Dahası ne birey ne de toplum, tabiat ve kâinatın periyodik bir düzen içeren insan üzerindeki yansımalarından bağımsız hareket edemezler. Kâinata da ileri yönelmeler veya göreceli olarak duraklamalar içeren dönemler ve geçişler vardır. Ayrıca bu törenlerde bir aydan diğerine, bir mevsimden diğerine, bir yıldan diğerine geçiş şeklinde takvime bağlı ve insanların ritlerle karşıladığı geçiş törenleri vardır (*Gennep*, 1999:49-50).

Ermeniler ile sahip olunan tarihi ve kültürel etkileşime dair *Metin Hülagü*'nün verdiği bilgi oldukça dikkat çekicidir; XIV- XV. yüzyıllardan itibaren Ermeni harfleriyle Türkçe metinler meydana getirdikleri bilinen Ermeniler arasında Türk Halk Edebiyatı'nın *Köroğlu*, *Aşık Garip*, *Kerem ile Aslı* gibi geniş kitlelere mal olmuş hikayeleri nesilden nesile aktarılmıştır (*Hülagü*, 2007:33).

Araştırmanın konusu gereğince; öncelikle Ermenilere, İstanbul Ermenilerine ve geçiş dönemlerine ait bir bibliyografya çalışması yapılmıştır. Elde edilen kaynakların okunmasının ardından araştırma sahası olan İstanbul'da, Ermeni cemaatinden kaynak kişilerle yüzyüze gerçekleştirilen görüşmeler referans alınmıştır. Bu görüşmelerde katılımlı gözlem tekniği kullanılmıştır. Sahada teknik araç-gereç olarak ses kayıt cihazı, fotoğraf makinesi ve kamera kullanılmıştır. Kaynak kişilerden kaydedilen bilgiler yazıya geçirilerek tasnif edilmiş ve çalışmanın gerekli yerlerinde bu kaynaklardan yapılan alıntılara başvurulmuştur. Çalışmanın alan araştırması safhasında Türk Halkbilimi, *Sedat Veyis Örnek* (1976), *Sahada Folklor Derleme Metotları*, *Kenneth S.Goldstein* (1983) ve *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, *Metin Ekici* (2004) adlı kitaplardan yararlanılmıştır.

Doğum

Doğum, geçiş dönemlerinin ilk aşamasını yani başlangıç noktasını oluşturur. Diğer evrelerin yaşanabilmesi için doğumun gerçekleşmesi gerekmektedir. Doğumun gerçekleşmesini sağlayan bireyler olan anne ve baba, doğan çocukları ile “geçişleri” bizzat mensubu oldukları toplumun sosyo-kültürel kodlarıyla paralel bir doğrultuda yaşamaktadırlar (Tepeköylü, 2012: 47). Doğum hemen her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilir. Dünyaya gelen her çocuk sadece anne ve babasını değil aynı zamanda akrabalarını ve komşularını da sevindirmiştir. Çünkü her doğum ailenin, akrabaların sayısını arttırmaktadır. Sayı artışıysa gücün ve dayanışmanın artması demektir. Özellikle küçük topluluklarda ve etnik gruplarda aileler, nüfuslarının çokluğu oranında kendilerini güçlü ve dayanıklı hissetmektedirler. Yaygın olan, “çocuk ailede ocağı tütürür” sözü de toplumun bu konudaki değer yargısını açığa vurmaktadır. Öte yandan doğum, kadına duyulan saygınlığı arttırdığı gibi onun aile, akraba ve grup içindeki yerini de sağlamlaştırır. Doğurganlık kadının en önemli özelliklerinden biridir ve özellikle Doğu toplumlarında kadının doğurganlığı ve erkeğin çocuk sahibi olabilme yetisi önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla soyun devamlılığı açısından doğum büyük bir hadisedir. Baba ise evlat sahibi olmakla hem geleceğe güvenle bakar, hem de dostları ve yakınları arasında saygınlık kazanmış olur (Örnek, 2000: 132-133).

Doğum Sonrası

Bebeğin doğumundan sonraki evreye doğum sonrası dönem denir ve bu aşamada bazı uygulamalar yer alır. Halk bilimci ve seyyah Lucy Garnett’in İstanbul’da gerçekleştirdiği araştırmalarının sonucunda elde ettiği ve İstanbul Ermenilerinde doğum sonrasına ait gözlemleri şöyledir:

“Ermeni kadınlarının birçoğunun doğumuyla bağlantılı olarak uyduğu âdetler birçok yönüyle benzer koşullarda yaşayan Türk komşularınınkini andırır ve böyle bir olaya eşlik eden törenler aynı ölçüde batıl itikâda dayalıdır. Rumlarda olduğu gibi, anne ve çocuğun vaftiz törenine kadar yalnız bırakılmaması gerekir. Böyle bir şey kaçınılmaz olduğunda, ifritleri uzak tutmak amacıyla yatağın yukarısına Meryem Ana’nın bir resmi ya da Yeni Ahit’ten bir metni asılır ve yastığın altına bir dua kitabı yerleştirilir; nazardan korunmak için hassas kişilerin üzerine her gece kutsal su serpilir ve ayrıca bunlar Hurma Pazarı dallarının dumanıyla tütsülenir. Anne dünyaya gelen yeni bebeğe dönük merakı gidermek amacıyla üçüncü günde arkadaşlarına ve komşularına bir davet verir” (Garnett, 2009:149). Şimdilerde ise doğum sonrası bebek için dualar okunur ve bebeğe haç takılır (K1). Bu ifadelerden Ermenilerin ve Türklerin benzer inanış ve uygulamaları olduğu görülür. Yalnızca uygulama araçları farklılık göstermektedir. Ermenilerde Yeni Ahit’ten bir mezmur asılırken Türklere bunun yerini bebeği koruduğuna inanılan dualar alır.

Bebeğin Yıkanması ve Giydirilmesi

Bebeğin doğumunun ardından yapılan ilk işlem, genel sağlık kontrolü sonrasında bebeğin yıkanmasıdır. Bebek yıkanır ve giydirilir. Ayak parmakları içeriye kıvrılan bebek, ellerini ya da ayaklarını kımıdatamayacak hale gelinceye kadar çok sayıda bezle sarılır. Bebek vaftiz edilene kadar her gün ve vaftiz sonrasında haftada sadece bir kez sıcak suyla yıkanır (Garnett, 2009:149). Garnett, burada 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki uygulamalardan bahsetmektedir. Günümüzde İstanbul Ermenilerinin bebekleri çoğunlukla hastanelerde doğmaktadır. Doğum sırasında ve sonrasında anneye bebeğin sağlık kontrolü ve bakımı dikkatle yapılmaktadır. Bebeğe daha önceden görevlilere verilen ve takım halinde satılan giysiler giydirilmektedir. Bu giysiler genelde klasik bir biçimde kız çocuklarına pembe erkek çocuklarına ise mavi renkte olur (K11,K17,K18).

Doğumun Kutlanması

Bir bebeğin dünyaya gelmesi erkeklerden ziyade kadınlar arasında kutlanırdı. Doğacak çocuğun erkek olması çok istenen bir şeydi ve hamilelik sırasında bunu sağlayacağına inanılan bir sürü itikadın emri yerine getirilirdi ama çocuklar çok sevildiği için normal ve sıhhatli bir çocuğun dünyaya gelişi her zaman mutlu bir olaydı. Gerekli hazırlık yapılır, kundaklar, tülbentten zıbınlar, mavi battaniye, takkeler hazırlanırdı (Lewis, 1973:95).

Ermenilerin eski dönemlerinde bebek üç günlük olduğunda, kader perilerinin kismetini belirlemek üzere eve geldiğine inanılırdı. 3. günün akşamında, çocuk sahibi olmuş ailenin bütün akrabaları davetsiz bir şekilde toplanarak aileye; küçük bir somun ekmek, bir halka çörek ve bir fıçı şarap getirirlerdi. Bu katıklarla birlikte annenin ve çocuğun sağlığına şarap içilirken, çocuk için "Güçlü bacakları olsun!" dileği dile getirilirdi. Ardından kadınlar büyük bir çörek yapmaya koyulur ve herkes unu elemek için kullanılan kalbura "şans" amacıyla dokunurdu. Hamur yoğrulurken içine sikkeler konur ve pişen çörek bebeğin yukarısında kırılarak parçalara ayrılırdı (Garnett, 2009: 488).

Günümüzde ailelerde doğum sonrası büyük bir sevinç yaşanır. Aile bu sevinci akrabalar ve dostlarıyla paylaşmak için bir yemek tertipler ve bebeğin doğumu kutlanır. Yemek için topik ve dolma gibi geleneksel Ermeni yemekleri yapılır. Kadayıf ve baklava gibi tatlılar hazırlanır. Şarap eşliğinde yenilir, içilir ve yeni doğan bebek için kadeh kaldırılır ve güzel, sağlıklı bir yaşamı olması için dileklerde bulunulur (K2,K3).

Bebeğin Beslenmesi

Bebeğin beslenmesi oldukça önemli bir mevzudur ve sağlıklı bir çocukluk geçirebilmesi için bebeğe iyi bir beslenme programı uygulanmalıdır. Bebek için en besleyici gıda anne sütüdür ve anne, sütünün geldiği ölçüde bebeğini

emzirir. Doktorların tavsiyesine uygun bir beslenme takvimi uygulanır. İlk aylarda sağlıklı bir bebek sadece anne sütü ile beslenir. Daha sonra mamalara ve katı gıdalara geçilir. İlk aşamada su ve süt bebek için yeterlidir. Bebekler ortalama 1,5-2 yaşına kadar anne sütüyle beslenir. (K4,K5).

Şimdilerde torun sahibi olan kadınlar bebeklerin bakımıyla ilgili anlattıkları şu şekildedir:

“Bizim zamanımızda hazır mamalar falan yoktu. Çocuğu emzirirdik, biraz büyüdüğünde çorbalar yapar yedirirdik. Tavuk suyundan, kuzu kemiğini kaynatarak suyundan çorbalar yapardık faydalı olsun diye. Kendimiz süt ve unla muhallebiler yapar onları yedirirdik” (K6,K7).

Bebek Giysileri ve Kundak

Bebeğin doğumundan sonraki birkaç aylık dönemde kundak yapımı eski zamanlarda daha sık görülen bir uygulamadır. Ufak bir pamuklu mintan ve minyatür bir kapitone² sabahlık, bebeğin ilk giysilerini oluşturur. Minik kol ve bacakları çekilerek düzleştirildikten sonra sıkıca sarılır; bir dizi başka kapitone sargı beziyle vücudu şekilsiz bir deste haline getirilir. Başına kırmızı ipekten küçük bir serpuş geçirilir. Giyim kuşamı tamamlanan bebek, beşik içinde bir köşesi kıvrılarak başının üstüne geçirilen güzel bir yorgana yatırılır ve üstüne kırmızı tülden bir örtü serilir (Garnett, 2009: 524). Burada bahsedilen Ermenilerin eski zamanlarda Türklerde de sıklıkla görüldüğü gibi bebeğin kundaklanmasına dair bir gözlemden ibârettir.

Abdülaziz Bey'in Osmanlı'da bebeklerin kundaklanmasına dair izlenimi şöyledir:

“Küçük çocuklar sıkıca kundaklanır. Uyandıkları zaman kundağını çözerek bir müddet beşik veya salıncakta kendi halinde serbest bırakılırlar ve kollarını birbiri üstüne getirerek hafifçe sıkılarak eski tâbirle çaryeklerler. Çocuk açık bırakıldığı zaman tırnaklarını gözüne batırmasın diye ellerine kese takılır” (Abdülaziz Bey, 2000: 28-29).

İstanbul Ermenilerinde uygulamalar Abdülaziz Bey'in anlattıklarıyla benzerlik taşır. Ermeniler de çok sıkı olmamak ve bebeğin hareketini kısıtlamamak şartıyla bebeği kundaklarlar. Bebeğin ellerine tırnaklarıyla yüzünü çizmemesi için eldiven takarlar (K8). Bebek kıyafetlerinde klasik renk tercihleri yapılır, yani bebek kızsaa pembe, erkeğe mavi renklerde kıyafetler tercih edilir (K9,K10).

Bebeğin Göbek Kordonu

Göbek kordonu tıpkı Türklerde olduğu gibi Ermenilerde de özel bir anlam taşır. Bebeğin doğumundan ortalama bir hafta sonra düşen kordonu kilise veya okul bahçesine gömülür ya da saklanır (K11,K12,K13). Günümüzde

² İçine yün, pamuk doldurularak yapılmış bir tür kumaş.

yıllarca çocuklarının göbek kordonlarını saklayan aileler hala vardır. Arusyak Hanım'ın konuyla ilgili anlattığı bir hikaye ise şöyledir:

“Bir gün Yeniköy'deki komşularımız başka bir semte taşınacaklar ve kamyonu eşyalarını yerleştiriyorlar. Yardım için yanlarına gittim, karı-koca telaşlı bir şekilde oraya buraya gidip yerlere bakıyorlar, bir şey kaybettikleri ve aradıkları belli. Meğer küçük çocuklarının göbek kordonunu saklıyorlarmış, onu düşürmüşler eşyalar taşınırken. İşi gücü bırakmışlar, taşınmayı unutmuşlar sokakta göbek kordonu arıyorlardı” (K14). Bu hikâyeden de anlaşılacağı üzere İstanbul Ermenilerinde bebeğin kordonunun manevi bir değeri bulunmaktadır.

Lohusa

Yeni doğurmuş, doğurup da henüz yataktan kalkmamış kadına; lohusa, loğsa, dığazkesen, emzikli, nevse gibi isimler verilir (Acıpayamlı, 1974:65). Ermenilerde lohusalık döneminde yani doğumdan sonraki 40 gün içinde, kadınlar kiliseye giremez. 40. gün bebeğiyle birlikte kiliseye gider. Kilisenin kapısında peder ona bebeğiyle beraber dua okur, sonra kilisenin içine girerler. O günden sonra anne ve bebek rahatlıkla kiliseye girebilir. Doğum yapmış kadın konusundaki uygulama büyük ihtimalle Musevilerden geçmiş olmalıdır. Kitapta temizlik günleri 40. gün tamamlandı der (K2). Lohusa kadınlar bu dönem boyunca mezarlık ziyaretinde bulunamazlar (K15,K16). Lohusa kadınlara 40 gün boyunca akrabaları, komşuları, dostları tarafından yemek götürülür. Yemek yapamayacak durumda olduğu düşünülür ve ona destek olunur (K2).

Lohusayı Koruma Amaçlı Tedbirler

Lohusalık dönemindeki kadınların birtakım sıkıntılar yaşadıkları eski dönemlerden beri süre gelen bir inanıştır. Bu durumun bilimsel açıklamalarının yanı sıra halk inanışında mitik bir söyleneceye sahiptir. Türklerde alkarısı³ buna bir örnektir ve albastıya⁴ neden olduğu inanılır. Bu nedenle insanlar tarafından çeşitli koruma yöntemleri geliştirilmiştir. Lohusa kadını yalnız bırakmamak, başucuna Kur'an koymak, yüzünü kırmızı örtüyle örtmek vb. gibi... İstanbul Ermenilerinde yeni doğan bebeğe haç takıldığı gibi lohusa anneye de haç takılır, haçın onu kötülüklerden koruyacağına inanılır. Aynı zamanda lohusanın ve bebeğin kaldığı odanın arkasına süpürge koyulur (K6,K8,K14,K17). Böylece çocuk ve anne kötülüklerden ve olumsuz durumlardan korunmuş olur.

Tüm bunlar hangi toplumdan olursa yeni doğum yapmış bir kadına uygulanan genel-geçer tedbirlerdir, uygulamaların ya da kötülük getirdiğine inanılan varlıkların isimleri değişir (Tepeköylü, 2012:59).

³ lohusayı ve yeni doğmuş bebeği boğmaya çalıştığı sanılan düşsel bir yaratık.

⁴ doğum sırasında ve doğumdan sonra temizliğe özen gösterilmemesi nedeniyle lohusanın tutulduğu ateşli hastalık. Diğer adı lohusa hummasıdır.

Lohusa Hediyeleri

Doğum sonrasında anne ve ailesi ziyarete gidilir, bu ziyarette bebek görülür ve aile tebrik edilir. Bu birçok toplumda görülen klâsik bir gelenektir. Ziyarete gidilirken mutlaka hediye götürülür, bu hediyeler lohusaya, bebeğin doğumunu kutlamak için verilen hediyelerdir. Hediyelerin lohusa yatağı kalkmadan, yani yedi gün içinde verilmesi lazımdır. Sonradan hediye getirilmesi ayıplanır (Abdülaziz Bey, 2000:16). En sık götürülen hediye altındır. Bunun yanı sıra bebek kıyafetleri de sıkça hediye edilir. Anneye götürülen bir buket çiçek de nezaketin göstergesidir (K22,K23).

Nazar Uygulamaları

Ermenilerde, daha önce de belirtildiği gibi bebeğe ve anneye takılan haçların onları her türlü kötülükten ve ifritten koruduğu düşünülür. Şeytanın ve cinlerin haç işaretinden korktuğuna inanılır (K2,K14). Bebeğe ve anneye haç takılır (K6,K16,K24). Kötülüklerle karşı bir önlem olarak zeytin dalı tütsülenir ya da zeytin dalına yedi tane toplu iğne batırılır. Böylece olumsuz durumdan kurtulunur ya da her hangi bir kötülük engellenir. Bu da aslında Türklerin nazara karşı yaptığı uygulamalarla benzerlik taşır (K14,K16). Ermenilerdeki tütsüleme işlemine benzer bir uygulama Abdülaziz Bey'in, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tâbirleri* adlı kitabında, nazara karşı korunma tedbirleri kısmında da görülmektedir; yedi gün her akşam 11'de lohusanın odasıyla evin her tarafına bilhassa çocuğun bezlerinin yıkandığı yerlere çörek otu ve üzerklik otu tohumlarından tütsü verilir. Çörek otu tütsüleri kırk gün boyunca her akşam tekrarlanır (Abdülaziz Bey, 2000:15).

Ad Koyma

İstanbul Ermenilerinde Türklerde olduğu gibi özel bir ad koyma ritüeli yoktur, adın konulması için belirli bir süre de yoktur fakat ad koyma işlemi fazla geciktirilmez. Genelde çocuğa tek isim ya da iki isim koyulur (Tepeköylü, 2012:62). Zakeos Ohanoğulları bu durumla ilgili olarak:

"Kutsal kitaptaki isimlerden verilebilir ama bu son zamanlarda azalmış bir durumdur, dedenin ismi verilebilir mesela benim dedem benim ismini rüyasında görmüş, ertesi gün gelip anneme anlatmış. Annem de babama bahsetmiş, dedemi kırmamışlar ve rüyasında gördüğü ismi koymuşlar bana, böyle özel durumlarda olabiliyor" (K2)

açıklamasını yapmaktadır. Çocuğun ismini genelde anne ve baba koyar, bazen vaftiz babası da koymaktadır. Kişiler çocuklarına diledikleri isimleri koyarlar. Bu isimler arasında dedelerinin ve 'yaya' dediğimiz büyükannelerin isimleri de bulunmaktadır (K7,K8,K15,K16,K25).

Sütten Kesme

Çocukların beslenmeleri ve gelişimleri için anne sütü oldukça önemlidir, bu yüzden bebekleri süttten kesmemeye özen gösterilir. Konuyla ilgili İrma

Hoşgel'in ifadeleri: "Annenin sütü olduğu sürece çocuk en az 1 yaşına kadar emzirilir, 1,5 yaşına kadar emziren de var, 2 yaşına kadar emziren de vardır. Ben çocuklarımı 14-15 aylık oluncaya kadar emzirdim" (K16) şeklindedir. Çocukları memeden ayırmak çok kolay bir şey değil, memeye resmen bağımlı hale geliyorlar. Meme ucuna acı, ekşi şeyler sürerek tadı alışkın olmadıkları çirkin bir hale getirmeye çalışılır (K6,K16). Memeden korkutarak da uzaklaştırılmaya çalışılır, memeye tüylü şeyler konur çocuk daha memeye gelmeden korkup uzaklaşır (K6). Abdülaziz Bey'in aktardıkları da Ermenilerdeki yöntemlerle benzeşir:

"Çocukların süttten kesilmesi konaklarda çok önem verilen bir konudur. Çocuk erkek ise iki buçuk, kız ise iki yaşına bastığında artık süttten kesme vakti gelmiş olur. Önce çocuğa hane halkı tarafından emdiği meme gösterilerek "aman öö", "kaka", "umacı", "acı" gibi sözlerle öğrendirmeye çalışılır, memeyi ağzına aldığı zaman kendisine huzur vermemeye ve acı bir şey (mesela bir miktar sarımsabur, kahbe telvesi, mürekkep vb siyah ve acı şeyler) sürerek memeden öğrendirmeye gayret edilir" (Abdülaziz Bey, 2000:29).

Vaftiz

Vaftiz, Hıristiyanlardaki en önemli dinî ritüellerden biridir. Hıristiyan olmanın ilk adımıdır. Bir çocuk vaftiz edilmediği sürece Hıristiyan sayılmaz. En eski uygulamalarda bebek sekiz günlükken vaftiz edilirdi, Hıristiyanlığa geçiş zamanlarında böyle yapılırdı. Tevrat'ta sekiz günlük bebeklerin sünnet edilmesi gerektiğinden bahsedilir. Uygulamanın kaynağını oluşturan neden de budur. 40 günlük bebeklerin vaftiz edildikleri görülür. Eski zamanlarda, bundan 80-100 sene önce, bebekler doğumlarından kısa bir zaman sonra vaftiz edilirdi. Bebekler bir an önce vaftiz edilmek istenirdi çünkü 5-6 çocuk sahibi aileler çocuklarını hastalıktan ölmeden önce vaftiz etmek istiyorlardı. Bu önemli bir durum çünkü Hıristiyanlık inancına göre; bir kişi vaftiz edilmeden ölürse o kişinin cenazesi kiliseden kalkmaz (K6,K14,K16). Osmanlı zamanında İstanbul Ermenilerinde, bir Ermeni bebek sekiz günlükken vaftiz edilir ve ayın büyük şatafat ve ciddiyetle yapılırdı. Çocuk kiliseye vaftiz babası (gnkabib) ile erkek ve kadın akrabaların eşlik ettiği ebe tarafından götürülürdü. Ayın "Gerçek Tanrı kutsal ruh inayet etsin" sözleriyle başlardı (Garnett,2009:149).

Dorine L. Neave'nin *Eski İstanbul'da Hayat* adlı kitabında, İstanbul'daki vaftiz törenleriyle ilgili ayrıntılı aktarımları şöyledir:

"Küçük bebek soyulur ve çıplak bir halde papaza verilir sonra kafası önde olmak üzere, üç kere ılık yağ ile dolu vaftiz kurnasına sokulur. Çocuklar yağın içine daldırılarak vaftiz edildikten sonra, eğer bebekse kundaklanır ve kutsi yağın vücuduna tamamiyle geçmesi için, kırk gün banyo yapması yasaklanır" (Neave, 1978: 107-108).

Neave, anlattıklarıyla Ermenilerde tanık olduğu vaftiz töreni ile ilgili gözlemlerini dile getirmiştir.

Ermenilerdeki vaftiz törenlerinde ise rahip ve diyakoz⁵ sırasıyla mezmurlardan parçalar okurken, kırmızı ve beyaz iplikler bükülerek bir kordon haline getirilir; kordon bittiğinde kutsanır, dualar okunarak üflenir ve daha sonra yapılacak kiliseye kabul töreni için bir tarafa konur. Ardından bebek kilisenin kapı eşiğinde yatırılır ve vaftiz babası günahsız bir halde hamilik görevini üstlenmek üzere günah çıkarırken orada kalır. Haminin başlanmasından sonra, rahip çocuğu alır ve kucağına Kitabı Mukaddes metni bırakır. Vaftiz babası üç kez diz çöker, elini bebeğin başına koyan rahip bazı dualar okuyarak kötü ruhları kovar ve mezmurlardan başka parçalar okur. Vaftiz babası batıya, rahip ise doğuya döner, çocuğun adına konuşan vaftiz babası, bu kötü dünyanın bütün debdebe ve gösterişlerini şu sözlerle kınar: Ey şeytan, seni, bütün düzenbazlıklarını, aldatmacalarını, sana tapınmayı, senden alınan ilhamı, senin yordamlarını kötü iradeni, kötü meleklerini, kötü nazırlarını, kötü vekillerini ve bütün kötü gücünü takbih ederiz (Garnett, 2009: 150). Garnett, burada neredeyse vaftiz töreninin her anını bir video çekimiymiş gibi okuyucuya sunmuştur.

Bu gözlemlerden vaftiz babasının ne kadar etkin bir rol üstlendiği ve vaftiz töreni boyunca âdeta baş aktör rolüne büründüğü görülmektedir. Tören boyunca tüm gelenekleri eksiksiz bir biçimde yerine getirmektedir. Vaftiz sonrası uygulamalar ise Rum Ortodoks kilisesinde olduğu gibi Ermeni kilisesinde de bebek vaftizden hemen sonra kiliseye kabul edilir ve aynı zamanda ilk komünyonunu⁶ alır.

İstanbul Ermenilerinde vaftiz, günümüzde de eski önemini korumaktadır. Vaftiz kilisede yapılır, kilise yoksa sokağın ortasında dahi yapılır. Eğer kilise yoksa evinde, ormanda, dağda, bir nehrin kenarında vaftiz yapılır. İsa ve 12 havariler nehir kenarlarında vaftiz edilmiştir. Anadolu'da kilise olmayan cemaatlerde, düğünler ve vaftizler evlerde yapılır. Evlerin uygun bir odasında yapılabilir (K2). Vaftiz törenine gidenler şık olmaya özen gösterir. Vaftiz olacak bebek için özel kıyafetler alınır. Çorap, patik, eldiven, şapka... Kızsa açık pembe, erkekse açık mavi renkler tercih edilir (K11,K27).

Kuruçeşme'deki Surp Haç kilisesinin baş rahibi Zakeos Ohanoğulları vaftiz töreni ile ilgili ayrıntıları şöyle anlatmaktadır: Vaftizin üç ana bölümü vardır:

1. Vaftiz Duası: *Su, kutsal yağ ve komünyon dediğimiz şarap ve ekmek yer alır. İlk olarak bebek su ile vaftiz edilir. Üç kez suyun içine daldırılır baba, oğul ve kutsal ruh adına. Bunun nedeni İsa öldüğünde 3 gün mezarda kaldı 3. gün dirildi, bu üç*

⁵ Papaz yardımcısı.

⁶ Hıristiyanların ekmek ve şarapla yaptıkları âyin. Şarap İsa'nın kanını, ekmek de bedenini temsil eder. Şaraba batırılmış ekmek parçası yutulur.

rakamı ordan gelmektedir. O suya batmak İsa'yla ölmek ve İsa'yla dirilmek yeni bir hayata başlamak, kutsal bir hayata başlamak demektir.

2. Mühürleme: Bu bölümde kutsal bir yağ kullanılır. Yağ Ermenistan'dan getirilir. Kırk ayrı bitkinin yağından yapılan ve üzerine dualar okunan bir yağdır ve çok kutsaldır. Vaftiz olan bebeğin alnı, gözleri, ağzı, burnu, kulakları, elleri, ayakları ve göğsü haç işareti yapılarak kutsanır. Biz buna mühürleme deriz. Çocuğu mühürlüyoruz; şeytana karşı, cinlere karşı ve günaha karşı. İnsanı Tanrı'dan uzaklaştırabilecek her türlü olumsuzluğa karşı mühürlüyoruz. Vaftizin ikinci bölümü bundan oluşur.

3. Komünyon: Çocuk suyla vaftiz oldu, mühürlendi demek ki çocuk artık bir Hıristiyan. O zaman İsa'nın bedenini ve kanını yiyip içebilir. Oradaki şarap ve ekmek semboliktir. İsa'nın kanını ve bedenini simgelemektedir, buna komünyon denir. Bebek olduğundan bunu alamayacağı için ağzına değdirmekle yetiniyoruz. İlerleyen yıllarda, çocuk büyüdüğünde 3-5 yaşlarında falan komünyonu muhakkak alır.

Vaftiz sonrasında bebeğe haç takılır. Bebek üç gün yıkanmaz, bu uygulama kutsal yağdan kaynaklıdır hemen çıkmaması gerekmektedir. Burada yine 3 rakamı vardır; 3. gün vaftiz annesi, annesi ve kadınlar bir evde toplanır, bebek vaftizden çıkartılır ve yıkanır. Bebeği yıkadıkları suyu bir ağaç dibine ya da bir bahçeye ayak basılmayan bir yere dökerler. Böyle bir uygulama yapılmasının nedeni suyun içinde kutsal yağın olmasıdır. Hıristiyanlarda vaftizin en etkili ve önemli kişisi vaftiz babası ve sonrada vaftiz babasının eşi olan vaftiz annesidir. Vaftiz babası ve annesi, inançlara göre çok önemlidir. Neredeyse çocuğun genetik anne ve babası kadar çocuğun babası ve annesidirler. (K2,K16,K21).

Diş Buğdayı

Bebeğin doğumundan itibaren geçirdiği biyolojik evrelerden biri dişlerinin çıkmasıdır. Çocukta çıkan ilk diş beraberinde bir takım ritüelleri de getirir. Ermenilerde çocuğun dişi çıktığında ailenin bütün kadınları toplanır, akrabalar ve dostlar çağrılır. Ana malzemesi buğday olan, Türklerdeki keşkeğe benzer bir yemek yapılır ve buna *diş buğdayı* denir. Böylece çocuğun dişi aracılığıyla sağlıklı bir şekilde büyümesi kutlanır (K1,K5,K7,K28,K29). Diş buğdayı ile taçlandırılan ilk dişler bir zaman sonra çocuk büyüyüp büyüyüp süt dişlerini dökmeye başladığında çatıya atılacaktır (K1,K5,K7,K16,K17,K19). Burada çocukların ilk dişlerine dair Türklere benzer bir uygulama görülmektedir.

Sonuç

Türkiye'de yapılan önemli araştırmalar İstanbul Ermenilerinde Doğum Sonrası Ritüelleri adlı çalışmaya kaynaklık etmiştir. Doğum konusuna, Türkiye'de Doğumla İlgili Âdetler ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, Orhan Acıpayamlı (1974) adlı çalışma temel kaynaklardan birini oluşturur. İstanbul Ermenilerinin geçiş dönemleri çalışılırken yararlanılan yazılı kaynakların

başında ise Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri, Lucy Garnett (2009) adlı kitap yer almaktadır. İstanbul Ermenilerinin geçiş dönemlerine Osmanlı Dönemi'nde yer alan ritüellerle kaynaklık eden bir çalışma da Osmanlı Âdet, Merasim ve Tâbirleri, Abdülaziz Bey (2000) adlı eserdir.

İstanbul'daki Ermeni toplumunun folklorik unsurları araştırıldıkça Türkler bir benzerliklerinin ve etkileşimlerinin olduğu görülmüştür. Örneğin evlilik ritüellerinde gelinin evden çıkarılırken başından aşağıya para atılması âdetinin devam ettiği ve aynı âdetin Türklerde de var olduğu bilinmektedir. Bebeğin doğumundan sonra yapılan ziyaretler, götürülen hediyeler, göbeğinin düşmesinin ardından göbeğin saklanması ya da belirli yerlere gömülmesi ve bebeğin ilk dişini çıkarmasının ardından yapılan 'diş buğdayı' devam eden ve yine Türklerle benzeşen geleneklerdendir. Ermeniler ait oldukları kültür ve bağlı oldukları din gereğince vaftiz, komünyon gibi farklı inanç ve uygulamalara sahiptirler.

Çalışmada doğum sonrasındaki ritüeller ekseninde ilgili kaynaklardan ve yabancı seyyahların seyahatnamelerinden yararlanılmıştır. Fakat bu bölümün temel bilgi kaynağını, alanda İstanbul'daki Ermenilerle yapılan görüşmeler oluşturmaktadır. Bu görüşmeler sayesinde doğum sonrasındaki uygulamalarla ilgili 18-19. Yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarındaki kaynaklardan (özellikle seyahatnamelerden) edinilen bilgiler, günümüzdeki ritüellerle güncellenmiş ve tamamlanmış oldu. Böylece eski ve yeni arasında bir karşılaştırma yapabilme fırsatı doğdu. Günümüzde hangi törenlerin devam ettiği ya da hangi âdetin geçerliliğini yitirdiği görülmüş oldu.

Çalışmanın oluşturulma aşamasında ve sonunda ulaşılan nokta oldukça açıktır; yüz yıllardan beri aynı coğrafya üzerinde yaşayarak ortak bir tarih ve kültür belleği oluşturan Ermenilerle Türkler birbirlerinin kültürel izlerini üzerlerinde taşımaktadırlar. Ermenilerin en kalabalık ve yoğun olarak yaşadığı şehir olan İstanbul, bu toplumu tüm kozmopolitliğiyle şekillendirmiştir. Eski ile yeninin, geçmiş ile şimdinin çekişmesinin daha yoğun hissedildiği 21. yüzyılda kaybolmaya yüz tutmuş birçok gelenekle birlikte devam ettirilmeye, öğretilmeye çalışılan ve uygulanan ritüeller bulunmaktadır. Fakat doğum sonrasında olduğu gibi birçok geleneksel âdetin yitirilmiş olduğu gerçeği de yadsınamaz. İstanbul Ermenileri de yeryüzündeki birçok toplum gibi kendi kültürel kimliğini koruma ve ileriki zamanlara aktarabilmenin savaşını vermektedir.

Kaynakça

Abdülaziz B. (2000), *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Acıpayamlı, O. (1974), *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası.

Garnett, L. M. J. (2009), *Türkiye'nin Kadımları ve Folklorik Özellikleri*, İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar.

Gennep, A. V.(1939), *Folklor*, Çev. Pertev Nailli Boratav, Ankara: Ulus Basımevi.

Hülagü, M. (2007), *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler: Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk Ermeni İlişkileri Örneği*, Cilt 1, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Lewis, R. (1973), *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat*, Çev. Mefkûre Poroy, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.

Neave, D. L. (1978), *"Eski İstanbul'da Hayat"* Çev. Osman Öndeş, İstanbul: Tercüman 101 Temel Eser.

Tepeköylü, İ. (2012), *"İstanbul Ermenilerinde Geçiş Dönemleri: Doğum-Evlenme-Ölüm"*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Türkçe Sözlük (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, 10.,b.

Örnek, S. V. (2000), *Türk Halkbilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kaynak Kişiler

*Kaynak kişilerle ilgili bilgiler şu sırayla verilmiştir:

Adı, soyadı, yaşı, doğum yeri, eğitimi, mesleği, medeni hali, derlemenin yapıldığı yer.

K1: Arto Yamacı, 40, Mardin, ortaokul, kuyumcu, evli, İstanbul

K2: Zakeos Ohanoğulları, 40, İstanbul, yüksek lisans, başrahip, bekâr, İstanbul

K3: Ertunç Aras Ergüneş, 29, İstanbul, doktora, araştırma görevlisi, bekâr, İstanbul

K4: Ari Kürkyapıcı, 21, İstanbul, üniversite, öğrenci, bekâr, İstanbul

K5: Biyanka Bakkaloğlu, 30, İstanbul, üniversite, biyolog, İstanbul

K6: Tamar Ergüneş, 55, İstanbul, Ortaokul, ev hanımı, evli, İstanbul

K7: Püzant Ergüneş, 78, Sivas, ilkokul, emekli, evli, İstanbul

K8: Zabel Ergüneş, 79, Sivas, ilkokul, emekli, evli, İstanbul

K9: Tamar Sözüdoğru, 21, İstanbul, üniversite, öğrenci, bekâr, İstanbul

K10: Rejan Güzelkeçeciyan, 25, İstanbul, üniversite, öğretmen, bekâr, İstanbul,

K11: Ayda Didonyan, 65, İstanbul, üniversite, emekli, evli, İstanbul

- K12: Arman Ergüneş, 75, Sivas, ilkokul, emekli, evli, İstanbul
K13: Arusyak Ergüneş, 65, Sivas, ilkokul, emekli, evli, İstanbul
K14: Arusyak Lolo, 83, İstanbul, ortaokul, ev hanımı, dul, İstanbul
K15: Hayganuş Yamacı, 60, Mardin, ilkokul, ev hanımı, evli, İstanbul
K16: İrma Hoşgel, 85, İstanbul, ortaokul, emekli, dul, İstanbul
K17: Talin Gazer, 35, İstanbul, üniversite, halkla ilişkiler uzmanı, evli, İstanbul
K18: Gülüm Ohanoğulları, 64, İstanbul, ilkokul, ev hanımı, evli, İstanbul
K19: Manuk Ohanoğulları, 75, İstanbul, ilkokul, emekli, evli, İstanbul
K20: Toros Ohanoğulları, 40, İstanbul, doktora, öğrenci, bekâr, İstanbul
K21: Mari Samuelyan, 93, Sakarya, ortaokul, emekli, dul, İstanbul
K22: Ari Can Ergüneş, 25, İstanbul, üniversite, öğrenci, bekâr, İstanbul
K23: Serena Güdücü, 23, İstanbul, üniversite, psikolog, bekâr, İstanbul
K24: Hayganuş Yamacı, 60, Mardin, ilkokul, ev hanımı, evli, İstanbul
K25: Aydın Yamacı, 64, Mardin, ilkokul, kuyumcu, evli, İstanbul
K26: Harutyun Ergüneş, 59, Sivas, lise, serbest meslek, evli, İstanbul
K27: Sayat Didonyan, 28, İstanbul, yüksek lisans, borsacı, bekâr, İstanbul
K28: Mihran Ergüneş, 55, İstanbul, lise, serbest meslek, evli, İstanbul
K29: Vartuhi Ergüneş, 45, İstanbul, lise, ev Hanımı, evli, İstanbul

